

NÁČRT KREAČNO-EVOLUČNEJ ONTOLÓGIE

JÁN LETZ, Katedra humanistiky PF UK, Bratislava

LETZ, J.: An Outline of a Creationary-Evolutionary Ontology.
FILOZOFIA, 48, 1993, No. 8, p. 473

The contribution shows in accordance with many other conceptions, that the evolution understood in its entirety is not only the basic fact of any theory of evolution, it is rather one of the ground attributes (modes) of the universe. Its conclusion is, that if the system theory of evolution and the universal theory of evolution are to be really universal, they must be grounded on philosophy with the question of being intrinsic to it. Evolution can entirely be explained only by applying the complementary approach, e. g. the evolutionary system can be successfully interpreted only in terms of the mutual determination of structure and being.

Pokúsime sa v maximálnej stručnosti prezentovať náš projekt kreačno-evolučnej ontológie.¹ Pre dosiahnutie tohto hlavného cieľa je najprv nevyhnutné komplexne porozumieť evolúciu, a to z kozmického, ontologického a kreačného hľadiska. Na základe tohto porozumenia prikrôčime ku konceptu kreačnej evolúcie vychádzajúcej z koaktívnej teórie pôsobenia Boha a človeka. A až potom budeme môcť pristúpiť k náčrtu samotnej kreačno-evolučnej ontológie, v ktorom nájdeme základné princípy evolučného bytia a určíme spôsoby jeho kreačno-evolučných premien. Napokon bližšie konkretizujeme tieto premeny pre rôzne úrovne bytia.

Tento náčrt je rozvrhnutý do piatich častí, ktoré by mali byť postupne publikované.

Porozumenie evolúcie z hľadiska reality a bytia vesmíru. Ako hovorí samotný nadpis, k tomuto porozumeniu možno dospieť z dvoch komplementárnych strán:

a) zo strany čoraz komplexnejšieho a obsiahlejšieho chápania evolúcie vo vesmíre i evolúcie samotného vesmíru pomocou čoraz komplexnejších vedeckých teórií evolúcie;

¹ Kreačno-evolučná ontológia je ontológiou, ktorá nechápe bytie len v jeho jestvujúcej danosti, ale aj v jeho stávaní sa a v utváraní nového bytia; bytie chápe teda ako dynamické a evolučné, pričom najvyšší dôvod tejto jeho evolučnosti nevidí v samotnej realite vesmíru, ale v kreačnom pôsobení Boha vo vnútri evolúcie tejto reality.

b) zo strany hlbšieho porozumenia bytia ako vznikajúceho bytia, teda bytia bytostne otvoreného utváraniu nového bytia.

Prvá cesta je väčšmi nefilozofická a v plnej miere využíva metodológiu vied. Dospieva k záveru, že evolúcia je v podstate systémovo-štruktúrally progres usku-točujúci sa v celom vesmíre a smerujúci od mnohorakosti a chaosu k jednote a po-riadku [1]. Druhá prístupová cesta je filozofická a využíva najmä metódu transcen-dentálneho spytovania sa na posledné, najvyššie bytie, pravdu, hodnotu a zmysel, čo ju vedie k záveru, že evolúcia je predovšetkým utváraním nového bytia na podklade už jestvujúceho bytia otvoreného tomuto utváraniu.

Ďalej ukážeme, že obidve tieto prístupové cesty k fenoménu evolúcie sú kom-plementárne a konvergujú k porozumeniu evolúcie v jej celostnosti.

Najskôr sa aspoň v zásade dotkneme aj dnes tak často nastoľovaného problému, či evolúcia z vedeckého hľadiska vôbec jestvuje, t. j. či má vôbec vedeckú fakticitu a či možno v súčasnosti vytvoriť plauzibilnú vedeckú teóriu evolúcie.

Vedecký fakt a vedecká teória evolúcie. Vedecký fakt (factum) značí empi-ricky poznateľný stav veci (der Sachverhalt) ([2], 393), t. j. vec a jej vzťahy v kon-kretnom skutočnom súvisi. Všetky vedecké fakty patria do poriadku skutoč-nosti. Nimi sa však nevyčerpáva celý obsah objektívneho stavu veci. Ten do určitej miery vyjadrujú vedecké teórie založené na určitom súbore faktov, tzv. empirické teórie. Nie je možné oddeľovať samotný fakt od objektívneho stavu veci, ktorý po-tvrďuje aj tento fakt. Preto treba hovoriť o vedeckom poznaní skutočnosti na zákla-de faktov, ale nie o faktickom poznaní skutočnosti.

Existujú rozličné fakty z hľadiska ich funkcie a povahy. Najdôležitejšia je diš-tinkcia medzi prirodzenými faktami, ktoré sa stali bez pričinenia človeka, a umelými faktami, pri vzniku ktorých viac-menej spolupôbil človek. Z umelých faktov sú dôležité tzv. experimentálne fakty, t. j. fakty cieľavedome navodzované a uskutoč-ne-né za podstatnej účasti človeka. Prirodzené fakty i z hľadiska našej ďalšej úvahy je užitočné rozlíšiť podľa toho, či ich možno sprostredkovať ako experimentálne fakty, alebo nie. Tak napríklad fakty chemických reakcií prebiehajúcich v organizmoch možno do značnej miery reprodukovat' experimentálne, „in vitro“. Nemožno však takto postupovať s faktami geologickými, paleontologickými a historickými.

Odtiaľ vyplýva, že empirické teórie paleontológie, geológie a histórie sú teória-mi inej povahy ako empirické teórie fyziky, chémie a pod. Predovšetkým, tvorba teórií prvého typu je viazaná len na prirodzené fakty, ktorých je často pre tvorbu empirickej teórie veľmi málo. Z uvedeného dôvodu oveľa väčší význam v týchto „slabých“ teóriách nadobúda ich deduktívny doplnok, ako aj interpretácia faktov ([3], 10).

Teória biologickej evolúcie, ako aj vedecké teórie evolúcie v jej celostnosti pa-tria k tomuto typu vedeckých empirických teórií. Tak teórie biologickej evolúcie sa opierajú prostredníctvom paleontológie o fakty fosílií jedincov vymretých druhov i tzv. prechodných evolučných jedincov, ktorých je vzhľadom na časovú dĺžku skú-maného obdobia a šírku skúmaného terénu (v podstate celý povrch našej planéty)

veľmi málo.² Okrem toho tieto „fakty evolúcie“ nemajú vždy jednoznačne preukázateľnú hodnotu a možno ich rozličným a neraz aj protichodným spôsobom interpretovať ([4], 401-411).

Z uvedených dôvodov vyplýva, že keby teória biologickej evolúcie bola vytvorená len na tomto základe, bola by veľmi „slabou“, empiricky nedostatočne podloženou teóriou. Na druhej strane, tieto teórie evolúcie nie sú prakticky falzifikovateľné, lebo nie sú k dispozícii empirické fakty, ktoré by evidentne svedčili proti evolúcii.

Teórie biologickej evolúcie sa ako „slabé“ teórie posilňujú takými faktami a poznatkami, ktoré majú charakter indícií poukazujúcich v prospech týchto teórií. Takými to doplňujúcimi faktami a poznatkami sú napríklad tieto:

a) Vo všetkých organizmoch nachádzame evolučné rezíduá (napríklad panvové kosti veľrýb, zadné končatiny pytóna, krídlo kiviho a i.). Zovšeobecnenie tohto faktu vedie k záveru, že vo všetkých organizmoch sú významné konštrukčné nedokonalosti, ktoré spochybňujú ideový projekt Boha-konštruktéra alebo Boha-programátora.

b) Medzi biologickými druhmi je rozličná génová príbuznosť. Tieto rozdiely sú pritom o to väčšie, o čo skôr došlo v minulosti k vzájomnému oddeleniu vývojových línií.

c) Zachovanie „spomienky“, genetickej informácie na nášho spoločného predka z dávnej evolučnej histórie. Táto genetická informácia sa zjavne prejavuje v embryonálnom vývine, napríklad u človeka.

Za posledné storočie vznikol celý rad teórií biologickej evolúcie – od darvinistických cez neodarvinistické až po systémové teórie ([4], 360-397; [5]). Vývin týchto teórií presvedčivo ukazuje, že v ich falzifikácii sa nikdy nespochybňovali samotné fakty hovoriace v prospech evolúcie, ale iba sa kriticky posúdila ich váha a dosah. V rámci týchto teórií dochádzalo k veľkým zmenám v chápaní mechanizmu evolúcie, no v dôsledku týchto zmien sa nespochybňovali fakty, na ktorých boli tieto teórie vybudované.

Vývoj teórií evolúcie ukazuje ešte na jeden dôležitý moment: teória biologickej evolúcie bola čoraz komplexnejšia a rozširovala materiálny predmet, z ktorého vychádzala. Ukázalo sa, že biologickú evolúciu nemožno vysvetliť bez predbiologickej evolúcie a že ani psychologickú a duchovnú evolúciu nemožno pochopiť bez biologickej evolúcie. A tak sa vývin teórií evolúcie v súčasnosti dostal k nevyhnutnosti vytvorenia všeobecnej vedeckej teórie evolúcie ([6], 509).

Z pohľadu tejto univerzality sa začali kvalitatívne inak chápať a interpretovať fakty hovoriace v prospech evolúcie. Pochopila sa izomorfia týchto faktov, takže celý zložitý komplex faktov v prospech evolúcie zostavený z faktov pochádzajúcich z rozličných predmetných oblastí vesmíru a človeka napokon viedol k porozumeniu faktu evolúcie ako takého. Priekopníkom tejto významnej premeny v chápaní faktov

² Ďalšie dôvody, pre ktoré je paleontologických nálezov v prospech evolúcie tak málo, sú tieto: a) zachováávajú sa iba náhodou pri spojení viacerých šťastných podmienok; b) evolúcia prebehla v pomerne malých, izolovaných populáciách a v relatívne krátkom čase.

týkajúcich sa evolúcie je P. Teilhard de Chardin, ktorý vo svojej stati *Objav evolúcie* takto charakterizuje túto novú situáciu: „Pre mnohých ľudí je evolúcia stále ešte len transformizmom a transformizmus je stará darvinovská hypotéza, rovnako čiastková a vratká ako Laplacov koncept slnečnej sústavy alebo Wegenerov posun kontinentov. Naozaj je zasiahnutý slepotou ten, kto nevidí šírku pohybu, ktorý ďaleko prekročil hranice prírodovedy, postupne zasiahol a naplnil chémiu, fyziku, sociológiu a dokonca i matematiku a dejiny náboženstva. Všetky oblasti ľudského poznania sa jedna po druhej pohli, spoločne strhnuté tým istým základným prúdom smerom k štúdiu vývoja. Evolúcia, to nie je už teória, systém ani hypotéza, ale ďaleko viac: to je odteraz všeobecná podmienka, ktorej sa musia podriaďovať a ktorej musia vyhovovať všetky teórie, hypotézy i systémy, ak majú byť mysliteľné a správne. Svetlo, čo osvetľuje všetky fakty, zakrivenie, ktoré musí prijať všetky črty – to je evolúcia ...“ ([7], 183).

Podobne aj známy nemecký teoretik evolúcie W. Zimmermann ukázal ([8], 51), ako sa postupne fenomén evolúcie vynáral v rozličných oblastiach skúmania prírody a ľudskej kultúry. Je zaujímavé, že ani v gréckom mytologickom myslení nebola idea evolúcie úplne neznáma, no počínajúc Aristotelom sa evolučné perspektíva začala postupne vytrácať. Holandský evolučný filozof a teológ A. Schirmbeck na základe bohatého dejinného materiálu dokázal, ako samotné chápanie idey evolúcie muselo prejsť evolučným procesom, aby sa táto idea mohla predstaviť v takej univerzálnej podobe, ako ju poznáme teraz. Idea evolúcie sa tak stala názorným príkladom evolučnej povahy ľudského poznávania vôbec. Francúzsky biológ a filozof P. Grassé považuje uznanie idey evolúcie za tú najzákladnejšiu otázku pre každého vedca, mysliteľa: „Zavrhnúť ideu evolúcie značí implicitne sa zrieknuť pochopenia minulosti i prítomnosti života na zemi; značí zrieknuť sa všetkej nádeje na vedecké interpretovanie poriadku prírody, na pochopenie pôvodu a miesta človeka vo svete. Evolúcia je faktom, a nie hypotézou, prehlasuje s istotou ohromná väčšina biológov...“ ([10], Úvod).

Vidíme, že pre Teilharda a ďalších rozvíjateľov jeho myslenia evolúcia nie je len základným faktom všeobecnej teórie evolúcie a vedeckých teórií špeciálnych oblastí evolúcie, ale aj podmienkou týchto teórií a ich spoločným interpretačným horizontom. Je niečím takým zásadným pre vedy a filozofiu, ako je pre teológiu Boh so svojou stvoriteľskou a revelačnou schopnosťou. Evolúcia má takto charakter základného faktu i základného propria vesmírnej reality, a teda presahuje rámec každej teórie evolúcie, vrátane všeobecnej teórie evolúcie. Istota existencie evolúcie je potom zásadnejšou a existenciálne hlbšou istotou, ako je istota vedeckej teórie a vôbec každého vedeckého poznania. Je istotou súmerateľnou s istotou existencie samotnej reality.

Správnosť tejto myšlienkovvej línie potvrdíme ešte v ďalších častiach našej štúdie.

Všeobecná a systémová teória evolúcie. Všeobecnú teóriu možno považovať za posledný súčasný výsledok dlhoročného bádania fenoménu evolúcie. Vzhľadom na to, že je reprezentantkou vedeckej prístupovej cesty k problému evolúcie, načrtujeme ju v jej filozofických implikáciách bližšie.

Táto teória vznikla po dlhoročnej konfrontácii s teóriami biologickej evolúcie neodarvinizmu a tzv. syntetickej teórie biologickej evolúcie, ako aj s ich rôznymi opozičnými alternatívami. Jej oficiálny zrod sa datuje od vzniku tzv. Osackej skupiny pre štúdium dynamických štruktúr, založenej roku 1986. Zásady evolučnej teórie týchto tzv. štrukturalistov (S. J. Gould, B. Goodwin, S. A. Kaufman a i.) môžeme zhrnúť do nasledujúcich téz:

- organizmus nemožno degradovať na slepý nástroj replikácie sebeckých génov; má svoju svojbytnosť a pôvodný význam;
- dominantné nie sú genetické a iné, čisto biologické mechanizmy, ale proces generovania tvarov a foriem, ako aj ich transformácia spočívajúca v autonómnej dynamike vyvíjajúcich sa dynamických štruktúr, systémov. Život nemožno vidieť len cez okuliare molekulárnej biológie a cez vieru mnohých genetikov, že všeobecná informácia či program pre evolúciu je zakódovaný v nukleových kyselinách;
- zjednotenie vedných disciplín i celých vied na základe izomorfizmu, t. j. totožnosti foriem pri materiálne či kategoriálne odlišných javoch;
- dynamické štruktúry sa vyznačujú celistvosťou, transformačnou autoregulačnou a v mnohých prípadoch aj reprodukčnou kapacitou ([6], 507).

Na základe náročného prechodu od neodarvinisticko-mechanistickej paradigmy k štrukturalisticko-celostnej paradigme (medzi týmito paradigmami je hlboká priepasť) sa títo evoluční štrukturalisti pokúsili koncipovať všeobecnú vedeckú teóriu evolúcie, ktorej organickou súčasťou je aj teória biologickej evolúcie. Podľa všeobecnej teórie evolúcia nie je vlastná len biologickým procesom, ale procesom v najširšom slova zmysle. Neslobodno ju však chápať len in abstracto, ale predovšetkým in concreto, ako mozaiku čiastkových evolučných procesov a typov evolúcií, ktoré napriek svojej značnej autonómnosti sa integrujú do jedného superkomplexného a vnútorne organizovaného procesu. Všeobecná teória evolúcie je teda systémovou jednotou predbiologickej, biologickej, psychologickej a pneumatologickej evolúcie. Český teoretik evolúcie R. Socha postavil ako základnú pracovnú hypotézu kozmickú univerzálnosť evolúcie: „... takže evolúcia v najširšom slova zmysle zdá sa byť vlastnosťou aj celej dynamickej superštruktúry vesmíru“ ([6], 50). Je evidentné, že takáto teória evolúcie sa nemôže uspokojiť s biologickými prístupmi, ale nevyhnutne vyžaduje aj prístupy systémové, kybernetické, informačné, termodynamické a i. Touto teóriou sa rodí nová komplexná veda – evolucionistika. Neskoršie ukážeme, že aj celý tento komplex prístupov sa ďalej transcenduje filozoficky, čím sa napokon evolúcia odhalí ako základný atribút vesmírneho bytia.

Základnou osnovou všeobecnej teórie evolúcie je systémová teória evolúcie, ktorej môže slúžiť ako model biologický disipatívny systém ([12], 318-322). Táto teória evolúcie sa nám bude javiť oveľa plastickejšie, keď ju porovnáme s klasickým typom neodarvinistickej teórie biologickej evolúcie.

1. Evolúcia nesmeruje k dosiahnutiu termodynamickej rovnováhy, pričom sa organizmy čoraz dokonalejšie prispôbujú svojmu okoliu, ale sa uskutočňuje bez determinácie touto tendenciou v stálom spolupôsobení prispôsobovania sa a tvorby. Svet každého organizmu alebo tzv. osvetie treba chápať ako systémové okolie, ktoré opäť uschopňuje živý systém pre prispôsobovanie a evolúciu. Preto hlavný záujem

evolúcie sa presúva z evolúcie organizmu na koevolúciu organizmu a osvetia, čiže z entitatívnej oblasti na relacionálnu oblasť.

2. Evolúciu nemožno chápať ako náhodný sled neplánovaných mutácií a nevyhnutností prežitia [11]. Všetko toto sú momenty evolúcie, ktoré treba chápať v úplne inom význame: keď sa v disipatívnom evolučnom systéme fluktuácie rozšíria natoľko, že hrozi zánik tohto systému, systém je v tomto kritickom štádiu donútený rozvinúť novú štruktúru, a tak sa premeniť na iný systém schopný plniť svoje funkcie. Náhodu a nevyhnutnosť teda treba pochopiť takto, ako hru komplementárnych princípov. Čím sa systém väčšmi vzdďaľuje od svojej rovnováhy, tým disponuje väčšou opciou (t. j. možnosťou voľby medzi dvomi alebo viacerými alternatívami), pričom nemožno predvídať, pre ktorú alternatívu sa „rozhodne“. A alternatíva, pre ktorú sa rozhodne, je smerom jeho evolúcie ([12], 318-321).

3. Takto chápaná evolúcia ako základná štrukturálna premena disipatívneho systému, je otvorená a bližšie neurčená. Nemá vopred daný cieľ alebo účel, no predsa možno rozpoznať aspoň osnovu tejto evolúcie. Pri systémovom pohľade proces evolúcie nie je ovládaný „slepou náhodou“, ale predstavuje rozvoj usporiadatosti a komplexity. Je to postupné určovanie systému ako slobodného subjektu slobodne uskutočňovanými opcami. K charakteristikám tejto evolučnej osnovy systému patria:

- progresívny nárast komplexity, koordinácie a vzájomnej závislosti;
- integrácia takýchto evolučných systémov do mnohovýrovňového systému;
- zjemňovanie určitých funkcií a spôsobu správania systému ([12], 310).

V tomto zmysle K. Popper [13] chápe evolúciu ako jedinečný ireverzibilný systémový proces, teda ako udalosť. Preto podľa neho nemôžeme hovoriť o zákonoch evolúcie ako o zákonoch prírody. Nanajvýš možno pripustiť len pravidlá evolúcie (B. Rensch). Popperova v podstate indeterministická interpretácia evolúcie predpokladá vysokú flexibilitu týchto pravidiel.

Je pozoruhodné, že zákon komplexita-vedomie, ktorý objavil na celovesmírnom základe P. Teilhard de Chardin [14] pred viac ako päťdesiatimi rokmi, zodpovedá týmto predstavám.

Vo vyššie uvedenom zmysle, no v protiklade k Teilhardovnu teleologickému chápaniu charakterizuje evolúciu F. M. Wuketits ([15], 94-100). Zdôrazňuje, že evolúcia nie je určená nejakými zákonmi, ale zákony samé sa evolúciou utvárajú. Neexistuje podľa neho nijaký duch predurčujúci evolúciu, lebo evolúcia sa plánuje sama a sama si utvára svoje zákony. Podľa Wuketitsa s narastajúcim stupňom sebaorganizovanosti a komplexity života sa znižuje pôsobenie náhody. Evolúciou sa disipatívny systém postupne oslobodzuje od náhodnosti a živelnosti a zdôrazňuje sa v ňom moment sebaorganizovania a sebaurčovania, ktorý vrcholí v človeku. Takéto chápanie sa už dostalo za starú bariéru determinizmu a indeterminizmu. Wuketits a R. Riedl ([15], 99) napokon uzatvorili svoje výskumy v tom zmysle, že evolúcia nie je ani dielom náhody, ani nie je dopredu plánovaná. Je rozhodujúcim systémovým parametrom sebaorganizujúcich sa disipatívnych systémov. Možno ju podľa nich charakterizovať aj ako komplexný sieťový systém podmienok, t. j. systémových podmienok, v ktorom sú všetky komponenty vzájomne podmienené. Evolúcia je teda systémovou udalosťou, najvyšším optimalizačným systémovým procesom.

Systémová teória evolúcie je neobvyčajným prínosom a budeme sa v ďalšom neraz na ňu odvolávať, ale máme k nej nasledujúce kritické výhrady:

a) *treba ju oslobodiť od biologizmu*, t. j. od zužovania evolučných systémových premien len na biologický substrát. Evolúcia je vždy – ako už naznačil F. Capra – koevolúciou, a to koevolúciou nielen živého systému s neživým systémovým okolím, ale aj systému evolučne smerujúceho k živému systému s jeho systémovým okolím. V prebiologickej evolúcii sa – ako ukážeme ďalej – uplatňuje a čoraz väčmi vyjavuje hlavná evolučná línia (os), napredujúca v koevolúcii ([16], 88-96) s jej systémovým okolím, ktorá je určujúcou pre utvorenie života.

Systémové okolie však nemožno zužovať tak, ako to robí napríklad C. Grobstein [17], podľa ktorého každý vyšší stupeň dosiahnutý evolúciou je transláciou bazálneho molekulového posolstva a otvára nový svet možností pre expanziu oživenej hmoty. Rovnako je neprijateľná koncepcia K. Lorenza ([18], 34-51), podľa ktorého evolúcia je fulguráciou či emergenciou vyššieho z nižšieho čiže výsledkom syntézy imanentného tvorca v systéme. Lorenz koncipuje evolúciu čiste z vedeckého hľadiska ako systémový samoproces rozvíjajúci sa bez akéhokoľvek spolupôsobenia vyšších, transcendentných síl. Takéto chápanie – a to nielen u Lorenza, ale aj u mnohých ďalších autorov – nie je filozoficky komplementárne, v dôsledku čoho nedomýšľa do dôsledku, ako je vôbec možné myslieť to, že z nižšieho vzniká niečo vyššie.

Títo systémoví evolucionisti vychádzajú z predpokladu, že ľudský rozum je len prolongovaním biologickej skutočnosti. J. Eccles a K. Popper [13] presvedčivo ukázali, že funkcie mozgu nemožno vysvetliť zo samotného mozgu. Racionálne vysvetlenie – i neurofyziológické – predpokladá ako základ vysvetlenia ľudskej osobnej „ja“, ktoré nemožno odvodiť zo samotných funkcií mozgu; takéto vysvetlenie teda vedie k prijatiu duchovného princípu, vedomia;

b) systémovú teóriu evolúcie nemožno vysvetliť iba na základe koevolúcie príslušného systému s jeho systémovým okolím. Pre jej porozumenie nestačí len takéto horizontálne systémové prepojenie. Evolúciu každého systému s jeho najširším koevolučným systémovým okolím *možno pochopiť len ako systém s neevolučným transsystémovým okolím*, lebo jedine takéto okolie môže tomuto systému poskytnúť základný horizont zmyslu, ako aj bytostný a obsahovostný zdroj pre postupné utváranie noriem, princípov a zákonov v priebehu evolučného procesu. Na toto *vertikálne zakotvenie evolúcie v bytí už nemôže dať odpoveď* systémová teória evolúcie, ale jedine filozofia v rámci svojho univerzálneho a transcendentálneho spytovania sa na bytie;

c) systémovú teóriu evolúcie možno aplikovať aj na oblasť evolučného vytvorenia ducha. No v tomto chápaní existujú určité zásadné hranice. Nič nebráni tomu, aby sa vyššie načrtnutý systémový obraz života rozšíril tak na evolúciu ľudského jednotlivca, ako aj na sociálnu a kultúrnu evolúciu ľudstva. Pri tomto legitímnom rozšírení však mnohí bádatelia ostali v determinujúcej väzbe na biologický základ života.

Tak G. Bateson [19] definoval ducha ako systémový fenomén, ktorý je charakteristický pre živé organizmy, spoločenstvá a ekosystémy. Takéto supersystémy však musia spĺňať určité kritériá, aby z nich mohol emergevať duch. Podľa Batesona

duch, rozum a inteligencia sú nevyhnutnými dôsledkami bio-eko-sociosupersystémov určitej vysokej komplexity, a to už dávno pred vznikom vyššieho nervového systému organizmov. Bateson chápe teda ducha širšie ako manifestáciu tohto zoskupenia systémových vlastností a procesov, v ktorej našla svoj výraz dynamika ich sebaorganizácie. G. Coghill ([12], 322) rozlišuje v systémoch živých organizmov tri rozhodujúce a vzájomne úzko súvisiace vzory organizácie: štruktúru, funkciu a mentáciu. Mentácia je duchovná činnosť povahy organizácie vzoru, ktorá síce na spodných úrovniach komplexity je prepletená so štruktúrou a funkciou existujúcou v priestore a čase, ale na vyšších úrovniach je už výrazne subsistujúca a presahuje časovosť a priestorovosť. Z takto chápanej systémovej perspektívy môžeme teda povedať, že duchovná činnosť je taká sebaorganizácia, ktorá je novou kvalitou organizácie všetkých funkcií; má teda charakter metafunkcie.

Duch v systémovom ponímaní nie je len individuálnou, ale aj nadindividuálnou manifestáciou vyššieho systému. Individuálni duchovia sú teda len podsystémami. Toto chápanie umožňuje prisudzovať nielen organizmu, ale aj organizmom spolu s ich osvetím určitú duchovnosť. Systémoví evolucionisti pod vplyvom východných náuk dospeli k predstave oduševnenia celej prírody, ako aj k predstave, že našej planéte Zem i celému kozmu je vlastný vždy osobitý duch. Pri takomto chápaní Boh nie je pre týchto filozofov Stvoriteľom, ale Duchom vesmíru. Napríklad podľa E. Jantscha [20] je tento Boží Duch neosobným Božstvom, ktoré sa nám predstavuje ako manifestácia dynamiky sebaorganizácie celého vesmíru.

K vrcholnej úrovni manifestácie ducha na našej planéte dochádza v supersystémoch, ktorých základným prvkom je človek. Duch sa v nich prejavuje ako osobné i nadosobné vedomie, ktoré nadobudlo taký vysoký stupeň subsistentnosti a nadčasopriestorovosti, že sa môže chápať aj ako primárna skutočnosť a základ bytia. Takéto vedomie možno aj postihnúť na základe osobitých transpersonálnych skúseností. Systémoví evolucionisti na základe toho uzatvorili, že takéto ich chápanie ducha, vrátane božského Ducha, je v súlade s prírodovedným i s mystickým ponímaním vedomia a vytvára tak ideálny rámec pre zjednotenie týchto ponímaní. Pritom celý vesmír so všetkými jeho štruktúrami chápu ako manifestáciu dynamiky sebaorganizácie vesmíru, ktorú identifikujú s vesmírnym božským Duchom.

Tento záver je na prvý pohľad v zhode s teilhardistickým chápaním evolúcie. I podľa teilhardistov je Boh základom a zdrojom všetkého bytia, predovšetkým zdrojom „sily“ alebo „bytošnej dynamiky“ evolúcie. No Boh pre nich nie je univerzálnou manifestáciou dynamiky evolučnej sebaorganizácie vesmíru, ale bytošným i aktivitným základom tejto univerzálnej dynamiky. A to je zásadný rozdiel. *Systémové porozumenie evolúcie samo nestačí, ale odkazuje nás na univerzálny bytošný základ všetkého vznikania, čiže aj vznikania nového bytia, t.j. k Bohu.*

Chápanie ducha u systémových evolucionistov ďalej neumožňuje vysvetliť, za akých podmienok a akým spôsobom sa stáva duch transcendentným. Svojím systémovým chápaním ducha vo vesmíre umožnili chápať celý vesmír ako oživený, no takýto duch je úplne imanentne inherentný systému vesmíru a jeho subsystémom. Nie je to teda ešte ten duch človeka v plnom slova zmysle, jeho pneuma, otvorená subsistovaniu po smrti.

Napriek týmto obmedzeniam systémová teória evolúcie má veľký význam pre rozvinutie konceptu kreačnej evolúcie, lebo umožňuje najst' reálny vzťah medzi fungovaním príslušného evolučného systému a bytostno-aktívnou osnovou tohto fungovania. Ukazuje, že rast evolučného systému v jeho komplexite a obsiahlosti je nevyhnutnou podmienkou toho, aby sa tento systém otvoril svojmu bytostnému základu a aby bol schopný z neho prijímať bytostné podnety, ktoré ho ďalej stvárajú. *Evolučný systém teda svojou novou, vyššou komplexitou a obsiahlosťou iniciuje ďalšie evolučné napredovanie na bytostnej úrovni. No platí i spätná väzba, evolučná premena na bytostnej úrovni utvára novú bytostno-aktívnu bázu pre ďalšie štrukturálne premeny tohto systému.*

Nedostatočnosť systémovej teórie evolúcie nás teda vedie k naliehavej potrebe formulovania takej všeobecnej teórie evolúcie, v ktorej má kľúčovú úlohu filozofia – veď ona je najkompetentnejšou otvárateľkou a interpretátorkou bytia, a to aj v jeho premenách. Takáto všeobecná teória evolúcie je teda založená *na obojstrannej väzbe štruktúry a bytia v evolučnom systéme*, čím ukazuje, že evolúcia má dva základné momenty, z ktorých vždy jeden je dominantný: moment štrukturálny a moment bytostný.

Týmto záverom sme súčasne formulovali i našu hypotézu o štrukturálno-bytostnej podvojnosti evolúcie, ktorú sa pokúsime bližšie ozrejmiť a potvrdiť v nasledujúcom príspevku.

LITERATÚRA

- [1] LÁSZLÓ, E.: The Systems View of the World. New York 1972.
- [2] BRUGGER, W.: Tatsache. In: Philosophisches Wörterbuch. Freiburg-Bazilej-Viedeň, Herder Verlag 1986 (17. vydanie).
- [3] SÝKORA, P.: Aj evolucionista môže veriť v Boha. In: Literárny týždenník, roč. 4, 1991, č. 25.
- [4] LOVTRUP, S.: Darwinism. Londýn-New York-Sydney, Croom Helm 1987.
- [5] RIEDL, R.: Die Ordnung des Lebendigen. Systembedingungen der Evolution. Hamburg-Berlín, Parey Verlag 1975.
- [6] SOCHA, R.: Od darvinizmu k pluralistické koncepcii. In: Vesmír, roč. 69, 1990, č. 9.
- [7] TEILHARD DE CHARDIN, P.: Vesmír a lidstvo. Praha, Vyšehrad 1990.
- [8] MELSEN, A. VAN: Evolution und Philosophie. Kolín, Parey Verlag J. P. Bac 1966.
- [9] SCHIRMBECK, A.: Evolution und Freiheit. In: Merkur, 1960, Heft 6.
- [10] GRASSÉ, P.: Evolution of Living Organism. New York, Academic Press 1977.
- [11] MONOD, J.: Zufall und Notwendigkeit. Mnichov, Pieper Verlag 1971.
- [12] CAPRA, F.: Das Systembild des Lebens. In: Wendezeit. Bonn-Mnichov, Scherz Verlag 1987.
- [13] POPPER K. – ECCLES, J. C.: The Self and Its Brain. An Argument for Interactionism. Berlín-Heilderberg-New York, Springer Verlag 1977.
- [14] TEILHARD DE CHARDIN, P.: Miesto človeka v prírode. Praha, Svoboda 1967.
- [15] WUKETITS, F. M.: Biologie und Kausalität. Berlín, Parey Verlag 1981.
- [16] HAAS, A.: Der Entwicklungsgedanke und das christliche Welt- und Menschenbild. In: Evolution und Bibel. Bazilej-Viedeň 1962.
- [17] GROBSTEIN, C.: The Strategy of Life. San Francisco, Freeman 1974.
- [18] LORENZ, K.: Die Vorstellung einer zweckgerichteten Weltordnung. In: Anz. der Phil.-hist. Kl. der österr. Akademie der Wissenschaft. roč. 113, 1976.
- [19] BATESON, G.: Mind and Nature. New York 1979.
- [20] JANTSCH, E.: Die Selbstorganisation des Universums. Vom Urknall zum menschlichen Geist. Mnichov-Viedeň, Hanser Verlag 1979.